

УДК: 51-8**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА ЭЛДИК ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРДАН ПАЙДАЛАНУУ.***Исакова Э.Б.**Кочкор Ата колледжи**isakova1802@bk.ru****Аннотация.****Башталгыч класстарда математиканы окутууда элдик оозеки чыгармаларда**кездешкен математикалык жактан баланын ойлоосун, эске сактоосун калыптандарган макал-лакаптар, табышмактар жана “Манас” эпосундагы математикалык түшүнүктөрдү камтыган мисалдар келтирилди.****Annotation****It has been shown that it the teaching for mathematics thinking and developing mind of pupil proverbs, tang twisters and in epos manas mathematics to teaching and also forexamples*

Кыргыз элинде жаш муундарга тарбия берүү тажрыйбасынын тамыры тереңде жатат. Элдик педагогика илимдин тармагы катары өз алдынча өнүктүрүлбөгөнү менен улам кийинки урпактарды тарбиялоо, калктын турмуш-тиричилигинин ажырагыс бөлүгү болгон. Элдин бул багыттагы көз-караш, идеялары оозеки чыгармачылыктын мыкты үлгүлөрүндө жогорку көркөмдүктө чагылдырылган. Кыргыз элиндеги оозеки чыгармалардын, башкача айтканда “кыргыз турмушунун энциклопедиясы болгон “Манас” эпосу” оозеки чыгармачылыкты көркөм чагылдыруудагы мыкты үлгү, мазмуну жагынан терең, кыргыз калкынын педагогикасындагы өзүн-өзү андап билүү каражаты катары, кыргыз элинин кылымдар бою өнүгүшүн кенен чагылдырган, таалим –тарбия берүү процессинде турмуштук тажрыйбасы жогору элдик оозеки чыгарма катары үлгү болуп келет.

Мына ушундай элдик оозеки чыгармаларды математика илиминен да көрүүгө болот. Элдик оозеки чыгармалар- ата-бабаларыбыздан бери сакталып келе жаткан баалуу мурастардан болуп эсептелинет. Мына ушул мурастарды тарбия жаатында алып карасак: адам бул дүйнөгө жакшы же жаман болуп жаралбайт, ал сырткы чөйрөнүн, таалим тарбиянын, алган билиминин таасири астында гана дүйнө таанымы калыптанаары бышык.

Башталгыч класстардагы каралуучу математиканын баштапкы курсу жалпы эле математика илиминин негизин түзөт. Адамзаттын күндөлүк турмушундагы эң зарыл болгон, терс эмес бүтүн сандар жана алар менен болгон арифметикалык амалдар, алгебралык, геометриялык материалдар жана негизги чондуктар, ошондой эле түрдүү мазмундагы текстүү маселелер каралат. Ошол каралуучу ар бир материалдарга элдик оозеки чыгармаларды камтып кетүү жакшы натыйжасын берет. Мына ушул материалдарды элдик оозеки чыгармалар менен байланышын аз санда берүү жана такыр эле каралбай калган учурлары кийинки кездерде көп байкалууда. Тескерисинче аларды колдонуу менен кийинки муундун келечегине салым кошо алабыз. Мисалы элдик оозеки чыгармаларда да айтылып кеткен улуттук оюндар. Алар “ордо” жана “тогуз коргоол”. Бул оюндар турмуштун көп жактарын өз ичине камтыган, ошону менен катар ар бир атаандаштан тактикалык чеберчиликти, логикалык туура ой-жүгүртүүнү, так эсептөөнү, жыйнактуулукту, чыдамкайлыкты жана чечкиндүүлүктү талап кыла тургандыгы өзүнөн

өзү түшүнүктүү. Бул оюндарды математикалык баш катырма катарындагы кызыктуу оюн деп кароого болот.

Ордо- эки топко бөлүнүп ойнолуучу байыркы элдик оюн. Бул оюнда математикалык түшүнүктөрдөн жерге чийилген чоң айлананын геометриялык мааниси бар. Манас эпосундагы чоң казатта чоролордун ордо оюнун ойногону да бекеринен эмес. Эпосто Манастын өзү да ордо оюнуна катышканы кездешет.

Кырк таман ордо.
 Ошол кезде Манастын
 Айманбозу шайлалуу,
 Кермеде толгон тулпар байлалуу
 Кырк таман чийип ордону
 Атып жаткан кези экен.
 Кызыкка кыйын батканда,
 Чүкө чертип жатканда
 Эсенкандын кырк нары
 Жүктөлгөн алтын дилде бар,
 Кырк нарынын астында,
 Кыйла баалуу кызыл нар
 Арт жакта эки жүздөй балбаны,
 Кызматкерди шаштырды
 Атып жаткан ордонун,
 Ортосун жар бастырды.
 Ачууланып эр Манас
 Бир чүкөнү черткени
 Чыркырап чүкө кеткени
 Чүкө ыргыды чыркырап
 Эсенкандын эки нар
 Чүкө тийген жилиги
 Талкан болду чыркырап.(СК,1. 85).

Бул жерде кырк тамандын ордо сызганы, бир чүкө эки нардын бирдейинен төрт туягына тийгени өзүнчө эле геометрия. Ушундай эле учурлар тогуз коргоол оюнунда да кездешет.

Тогуз коргоол- Кыргыз элинин байыртадан бери келе жаткан көөнөрбөс эстелиги, акыл-ой байлыгынын казынасы, көчмөн турмуштун жана көпчүлүктүн черин жазып эрмектөөчү ортолук оюну. Тогуз коргоол оюну Манаста чагылдырылган негизги оюндардын бири катары төмөнкүчө айтылат:

Жалпак жыгач чаптырып,
 Чараларын оюшуп,
 Бир жагына бир тогуз,
 Бир жагына бир тогуз
 Үй чыгарып коюшуп,
 Ою менен олтуруп,
 Тогуз коргоол ойгону,
 Ордо тогуз коргоол деп
 Жаш Манас кылып койгону (СО,1.172).

Элдик оозеки чыгармачылыктагы макал-лакаптар турмуштун көп кырдуу көрүнүштөрүн өз кучагына алып, адам баласынын турмушундагы чындык камтылат. Ал эми макалды жаратуучулар акылман адамдар, эмгекчил эл болгондуктан көпчүлүгү ыйман-адепке жана эмгекчилдике тарбиялайт. Макал бул- коомдук турмуштун бардык

тарабын кучагына алуучу, адамдардын турмуштук тажрыйбаларынан алынган жана алардын дүйнөгө болгон көз-карашын билдирип турган, тарбиялык мааниси терең курч көздүү рифма жана рифмге ээ болгон, ойду бүтүрө айткан кыска поэтикалык сүйлөм болуп эсептелинсе, ал эми лакапкандайдыр бир окуянын негизинде же адамдын жүрүм-турумунун мүнөзүнүн өзгөчөлүгүн жыйынтыктап так элестүү кылып берилген өзүнчө чечилүүчү тарыхы бар көбүнчө каймана мааниде айтылган кыскача образдуу сүйлөм.

Баатыр бир өлөт коркок миң өлөт.
 Жакшы адамга бир камчы,
 Жаман адамга миң камчы.
 Жамандын миң сөзү,
 Жакшынын бир сөзүнө татыйт.
 Жети өлчөп бир кес.
 Жүз сомүң болгончо,
 Жүз досүң болсун.
 Эки эрдин достугу, бир белден ашырат,
 Эки элдин достугу, миң белден ашырат.

Бул жерде колдонулган бир, эки, жүз, миң деген сандар, сандар жана аларды номерлөөдө колдонулса, математикалык табышмактарды берүүдө да элдик чыгармалардан пайдаланып, керек болсо ар бир темага байланыштырып өзүбүз түзүп колдонсок болот. Табышмактарды да чыгармачылык менен төмөнкүчө колдонууга мүмкүн.

Биздин айыл эки айыл,
 Өйүз-бүйүз конушкан.
 Үй-бүлөбүз барабар,
 Үй башына тогуздан.
 Эки чара боорсок,
 Баарыбызды тойгузган.(тогуз коргоол).

Он эки- төө, он-жылкы, тогуз-уй, беш-эчки, бир жарым-коен, бир-түлкү таба албасаң, бол күлкү.(Ар бир айбандын ичине бала көтөргөнү).

Күндө көрөм чалкар көлдү дарыяны,
 Эки каз мекен кылып жатыр аны,
 Ортосунда жети сары балапаны.(Асман,Күн,Ай,Жетиген).

Жыйдым-жыйдым миң килем,
 Жыя албадым бир килем.(Жер,көк). Деген сыяктуу табышмактар балдардын логикалык ойлоосун, сандарды эске сактоосун калыптандырат.

Жыйынтыктап айтканда, башталгыч класстарда математиканы окутууда элдик оозеки чыгармалар анын ичинде “Манас” эпосу, кичи эпостор, макал-лакаптар жана табышмактарды сабак өтүүдө колдонуу: балдарды тарбиялоодо, ойлоосун өстүрүүдө, түшүнүктөрүн калыптандырууда, турмуштук тажрыйбага үйрөтүүдө, муундар ортосундагы байланыш сыяктуу маселелерди математиканын жардамы менен ачып берүүгө болот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси.

1. Ата-бабалар табериги. Б., 2011-ж.
2. Кыргыз поэзиясынын анталогиясы, 1-том, Б., 2000-ж.
3. Мадраимов С. М., Закиров Н. З., Жапаров С. Математика боюнча класстан тышкаркы иштерди уюштуруу жана өткөрүү. Ош, 2006-ж.
4. “Манас” энциклопедиясы, 2-том, Б., 1995-ж.

Энназаров Т. Н., Байтова Н. Д. Башталгыч класстарда математиканы окутуу методикасынын айрым маселелери. ЖАМУ, 2012-ж.